© Studia methodologica, ISSN 2304-1222, No. 44. 2017

ФОЛЬКЛОРНІ РЕМІНІСЦЕНЦІЇ ВОЄННИХ ПОЕЗІЙ Б. ЛЕПКОГО (З ІСТОРІЇ НАРОДНОГО ЖИТТЯ ПІСЕНЬ «ЩО ТО ЗА ГРІМ, ОСІННІЙ ГРІМ», «ЧИ ТО БУРЯ, ЧИ ТО ГРІМ»)

Оксана Кузьменко
кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник, старший науковий співробітник Відділу фольклористики, Інститут народознавства НАН України (УКРАЇНА)

ABSTRACT

The article is dedicated to the story of two songs with the lyrics by Bohdan Lepkyi which got popularized during WWI and the period between WWI and WWII. The author of the article specifies and completes the dating, the generic and thematic attribution of the texts, broadens the corpus of its popular variants. Based on the textual analysis, the scholar concludes about the state and perspectives of folklorizing processes taking place in all authored war songs.

Key words: Bohdan Lepkyi, poetry, refilemen songs, folklorism, folklorization, motif, image, folklore concept.

У статті розглядається історія двох пісень на слова Богдана Лепкого, які були спопуляризовані у час Першої світової війни та міжвоєнний період. Зроблено уточнення та доповнення щодо датування, жанрово-тематичної атрибуції текстів, розширено корпус народних варіантів. На основі текстологічного аналізу зроблено висновки про стан і перспективи фольклоризаційних процесів над авторськими піснями на воєнну тематику.

Ключові слова: Б. Лепкий, поезія, стрілецькі пісні, фольклоризм, фольклоризація, мотив, образ, фольклорний концепт.

W artykule rozpatruje się historia dwóch piosenek do słów Bohdana Łepkiego, które zostały spopularyzowane w czasach pierwszej wojny światowej i w okresie międzywojennym. W pracy zostały dokonane doprecyzowania i uzupełnienia dotyczące datowania, tematyczno-gatunkowej atrybucji tekstów, poszerzono korpus wariantów ludowych. Na podstawie analizy tekstologicznej wyciągnięte zostały wnioski dotyczące stanu i perspektyw folkloryzacyjnych procesów zachodzących z piosenkami autorskimi o tematyce wojskowej.

Słowa kluczowe: B.Łepki, poezja, piosenki strzeleckie, folkloryzm, folkloryzacja, motyw, obraz, koncept folklorystyczny.

Богдан Лепкий — видатна і багатогранна постать в історії української культури зламу XIX — XX століть, і зокрема у такій значимій її ділянці як усна народнопісенна творчість періоду двох світових війн. За справедливим визначенням багатьох поважних дослідників творчої спадщини Б. Лепкого (М. Сивіцького, З. Кузелі, В. Лева, Ф. Погребенника, М. Ільницького, В. Качкана, В. Погребенника, О. Веретюк, Н. Білик та ін.), він належить до когорти речників національно-самостійницьких ідеалів, для яких колективний світогляд та свідомість були невіддільні від потреби великої ідеї побудови держави України, [6, с. 113;

2, с. 48]. Богдана Лепкого сміло можна назвати батьком стрілецьких бардів, тим паче що його молодшим братом був один з найбільш відомих піснярів — Левко Лепкий, творчість якого «дихала ліризмом, традиційною українською розчуленістю» [12, с. 226].

У нашій студії ми зупинимося тільки на двох текстах Б. Лепкого з часу війни, які стали найбільш відомими у період Другої світової війни. Важливість їх аналізу посилює факт того, що деякі із сучасників поета піддали ці тексти нещадній критиці, звинувативши автора у тому, що вони представляють «неглибоку і прикру декламацію», яка є наслідком «псевдопатріотичного чаду» [4, с. XXXII]. Зважившись на *актуальність* досліджень усної народної творчості, присвяченої героїзму національно-визвольних змагань та трагізму двох світових війн XX ст., ставимо перед собою *мету* — дати якомога повні дані з історіографії двох патріотичних пісень на слова Б. Лепкого, здійснити структурно-семантичний аналіз поетики авторського тексту та народних варіантів, зважившись на особливості їх фольклоризму та чинники фольклоризації. *Головним завданням* вважаємо виявлення концептуальних образів та фольклорних мотивів (війна, кров, героїчна смерть, «сонне військо»), на основі яких сформувалися патерни пісенних новотворів героїчного повстанського чину.

В окулярі нашого огляду два вірша «Чи то буря, чи то грім» та «Що то за грім», які позначені тією неприхованою внутрішньою напругою і драматизмом, яка дозволила їм невдовзі стати народними піснями. Тим паче, що сам автор намагався говорити голосом народу, стверджуючи у спогадах, «що «у воєнних віршах часто-густо не говорю я, як одиниця, а хочу передати почування, коли не загалу, так тих гуртів, серед яких я жив і працював» [19, с. 392]. Відтак ці твори вже від самої ідеї їх створення мали багато передумов для того, щоб увійти у репертуар українських військових формувань модерної доби, починаючи від Легіону УСС, стрілецтва УГА, і закінчуючи середовищем бійців та симпатиків Української Повстанської Армії (УПА).

Отож, поезія **«Чи то буря, чи то грім»** спершу постала як січова пісня під назвою «Гей, позір!». Вона була надрукована за кілька років до війни у народному календарі «Запорожець» (Коломия, 1912, с. 119), який був важливим органом цілої мережі українських спортивно-протипожежних товариств «Січ», організатором якого був знаний в Галичині адвокат, громадсько-політичний діяч Кирило Трильовський (1864–1941) [16, с. 46-47]. У тексті вірша використано давній фольклорний мотив «пошуку долі», що типовий для творчості Б. Лепкого, зокрема у поезії, в якій він нерідко вдавався до романтизації народнопісенного мотиву втраченої долі [28, с. 12]. Архетипний змістовий елемент пари «людина = доля» у народній свідомості слов'ян й фольклорній творчості виражається через пасивну та активну форми як (не)можливості зміни накресленого божественним знаменням шляху [8; 17]. У творі Б. Лепкого задіяна друга фольклорна інтенція «людина = творець долі», що виявляється через намір використати свій щасливий випадок. Зміна семантичного навантаження фольклорного концепту «доля» дістає політично марковане спрямування у мотиві «український народ вирушає у похід за кращою долею»:

То двигнувся в поход
Український народ,
Щоб здобути собі лучшу долю,
Най ревуть боруни,

Та най б'ють перуни,
Він як повінь розллється по полю… [30, с. 103].

Первинно маршовий стиль вірша посприяв тому, що текст набув актуальності у час Великої війни (1914–1918), яку більшість поневолених народів імперій розглядали шансом до здобуття незалежності й майбутнього проголошення державності. Очевидно саме тоді, у перший рік світової бійні, Б. Лепкий робить модифіковану та доповнену редакцію, в якій картина війни, за справедливим спостереженням В. Погребенника, змальована звуковими образами. Відтак під назвою «Серпень 1914 р.» поезія з'являється друком на сторінках червневого випуску «Вістника Союза визволення України» за 1915 р. Прикметно, що це був саме той час, коли українські січові стрільці вели успішні бойові дії на Бережанщині, на березі річки Гнила Липа.

За авторським коментарем, переробка призначалася для вечорниць Січової сотні у Відні, яка входила до «Збірної станиці УСС» [19, с. 392]. Цей стрілецький осередок, завданням якого було збирати і відсилати вилікуваних бійців назад в Галичину до Коша УСС, за оцінками самих стрільців, проводив дуже широку культурно-освітню роботу серед жовнірів-українців у глибокому австрійському тилу [7, с. 127]. «Стрілецьку» редакцію виконували, ймовірно, на мелодію «січової» пісні, яка, до слова також була передрукована у «Січовому співанику» в діаспорі (Нью-Йорк, 1916, с. 66). Допускаємо й таке, що переробку знали зовсім небагато стрільців, оскільки серед збірок повоєнного часу ми не знайшли жодної іншої публікації, окрім лугового пісенника «Запорожець» (1923), за редакцією Миколи Матіїїва-Мельника, де текст подано із нотами [10, с. 64-65]. Позаяк категорично стверджувати, що січові стрільці взагалі не знали цієї пісні, не беремося, оскільки тоді немотивованою видається поява фольклоризованих варіантів у репертуарі учасників міжвоєнного націоналістичного руху [6, с. 181] та стрільців УПА [21, с. 42-43].

Укоренившись у народному середовищі, ця маршового типу пісня набула нового статусу і форми. Змінився не тільки ритмо-метричний малюнок строфи (у Лепкого — 6-ти рядкова, а у варіантах наближена до народнопісенного типу — 4-и рядкова), але й змістова складова першотвору. Наприклад, очевидним є семантико-синтаксичне шліфування індивідуально-авторського стилю вірша за рахунок спрощення зачину, заміни авторських неологізмів («Чи то буря, чи то грім,/ Чи гуде хмаролім» → «Чи то бур'я, чи то грім, *чи то в горах грає грім*» (Опілля), «Чи то бур'я, чи то грім, *що у хмарі гуде він*» (Західне Полісся) [30, с. 105-106], діалектних та архаїчних слів («в постелі» →*у ліжку*, «в полі» → *в бою*). У народних варіантах спостерігаємо також посилення фольклорного стилю через уведення типових для народної ліро-епіки формульних фраз («не один з нас» замість «дехто з нас») та образних слів, зокрема постійних епітетів емотивного значення («хвилина *грізна*» → *важка, страшна*). Найбільш важливою вважаємо зміну вектора епічної дистанції, посилення суб'єктності ліричного героя, увиразнення мотиву жертовної кривавої смерті через розуміння її як колективного чину. Це помітно у трансформації займенникових форм, які з неозначено-особових («дехто») та однини переходять у форми означено-особові («кожен», «ти») і переважно множинних предикатів («вмирають», «вмираєм»). Порівняймо:

У Лепкого:
Бо настав такий час,
Що *умре* ***дехто*** *з нас*,

Не в постелі, а в полі, у крови,
І в хвилину грізну
Спом'яне вітчину,
Бо для неї вмирав він з любови.

У фольклоризованих варіантах:

Бо настав такий час, *що умре* ***кождий*** *з нас*
Не у ліжку, а в бою у крові.
І в хвилину *важку спом'янеш Вітчину*,
Бо за неї *вмираєм* з любові.
(с. Володимирці, Опілля) [30, с. 105];

Бо настав такий час, *що потрібен* ***кождий*** *з нас*
Уставай, бо велика потреба!
Бо настав такий час, *що загине* ***кожен*** *з нас,*
Україну закрасивши кров'ю.
(с. Илем'я, Гуцульщина) [11, с. 31];

Бо настав такий час, ***не один*** *помре з нас*,
Не у ліжку, а в славі, в бою.
І в годину *тяжку* спом'янемо Вітчизну,
Що за нею *вмирають* з любов'ю.
(с. Кримно, Західне Полісся) [30, с. 106].

У 1998 р. на Тернопільщині нам вдалося записати від чоловічого гурту с. Кут Гусятинського р-ну цікавий контамінований варіант. Перша частина походить з вірша Лепкого, а за твердженням заспівувача — Зиновія Чачковського, 1952 р. нар., — ще з-перед повстанського часу, тоді як другу частину він «приніс сюди з с. Малі Борки». Проілюструємо текст повністю, оскільки він показує оригінальний вид композиційного нарощення, що побудований за принципом обрядових текстів «питання — відповідь» та алюзійних образів часу (у Лепкого «і в годину грізну / спом'яне вітчизну» → у версії «і в годину важку дорогу вітчизну / і в пожарах і в крові втопили» [9, с. 52]):

1.***Чи то буря, чи то грім, що реве хмаролім,***
Що земля на сто миль грає грімко*?*
Від Кубань аж до гір чути голос: «Позір!»
В ряд ставай, щоб не було запізно!

2.В ряд ставай, готовись, ні на що не дивись –
Чи до пекла підеш, чи до неба,
Кидай неньку стару, кидай любку свою,
Бо настала велика потреба.

3.Бо настав такий час, що умре кожен з нас
Не у ліжку, а в полі у бою.
В цю годину страшну спом'янеш Вітчизну,
Бо для неї тре вмерти з любов'ю.

4.**То не грім загримів, то не дзвін задзвенів**,
Не столітні дуби затріщали,
То *лихі вороги* на наш край дорогий,
Мов голодні вовки набігали.

5.Не кидають квіток під їх кований крок,
І вінків не сплітають дівчата,
Бо їх батько — то ліс, а їх мати — то ніч,
Україна — то їх рідна хата.

6.Що за військо іде, що за пісня лине,
Що за прапор на вітрі лопоче,
То повстанці-орли попід гаєм пішли,
То їх пісня нам серце лоскоче.

7.Десь далеко рідня виглядає щодня,
І дівчина чекає русява,
Їм дорожчий той дім, що потрібен усім, –
Самостійна соборна держава.
(с. Кут, Західне Поділля) [30, с. 108].

Невдовзі повстанська версія літературного за походженням твору, добре знана також на Надсянні, Поліссі [22, с. 9-10], стала широко відомою «табірною» піснею, яка побутувала у репертуарі в'язнів сталінських катівень. Популярність її можемо пояснити тим особливим настроєм непідробного оптимістичного звучання ідеї свободи (в образі розірваних кайдан) та самостійництва, що виражено через мотив «військо (повстанців) іде з піснею» та в символічному навантаженні образу героя-захисника, якого порівнювано з орлом. У більшості фольклоризованих варіантів спостерігаємо скорочення четвертого авторського куплету, де озвучена інвектива на ворога-тирана («На тиранів підем гураґаном!»). Відтак у канву народних текстів уводяться нові рядки, в яких фігурує суто фольклорний персонаж — «лихий ворог», інколи у найбільш поширених та емоційно заряджених негативними конотаціями варіантах ворога-*злодія* і ворога-*ката*. У повстанській піснетворчості згаданий типовий суб'єкт дії традиційно увиразнений означенням «червоний», або ж переданий з допомогою метафоричного порівняння («московські вовки») чи низкою інвективних звертань:

1.Чи то грім загримів, чи то вітер зашумів,
Що столітні дуби затріщали,
То *московські вовки* на наш край дорогий,
Мов той вихор на степ налітали.

….
6.Ой ти*, враже, тікай*, покидай наш рідний край,
Бо господар до хати вертає,
Ой ти темная ніч, пробудись чим скоріш,
На Вкраїні хай сонечко засяє.
(с. Оселя, Надсяння) [30, с. 109];

Ти, *злодюго, держись, утікай, бержись*,
Бо господар додому вертає!

А ти темная ніч, пропади чим скоріш
На Вкраїні хай сонце засяє!
(с. Кимир, Опілля) [8, с. 52].

Діахронний спектр власних польових записів, зроблених упродовж 1992–2015-х років на Жидачівщині (Львівщина), Снятинщині (Івано-Франківщина), Гусятинщині (Тернопільщина), та аналіз матеріалів інших фольклористів (З. Бервецького, Г. Дем'яна, З. Лавришина, Є. Луня, М. Пазяка, В. Подуфалого, О. Правдюка), дозволяє говорити про сформовану стійку традицію виконання варіантів та версій пісні у селянському середовищі. Але фактом є те, що фольклоризовані варіанти «стрілецької» редакції побутують переважно у колі людей старшого покоління [29, с. 28; 21, с.123-124; 8, с. 52].

Мотив долі як волі, і суспільної й особистісної, є головним у другій пісні на слова Б. Лепкого. В її основі інтонаційно увиразнений вірш «**Що то за грім**?», який має вже інше ідейно-тематичне спрямування, де «самозаглибленість ліричних роздумів витіснилась публіцистичними інтонаціями від імені народу» [3, с. 47]. Зміст його пройнятий тим болючим драматизмом, що граничить з трагізмом, викликаним невинною і передчасною смертю. У поезії Лепкого її уособлюють численні жертви, покладені на вівтар пожарища війни, яка майстерно змальована через порівняння-гіперболізацію «паде народ, як з дуба лист». Текст уперше з'явився в другий рік війни в авторській збірці поезій «Тим, що полягли 1914–1915» (Відень, 1916) [20, с. 5]. Достеменно невідомо чия мелодія твору. Краєзнавець В. Подуфалий послідовно подає, що вона «народна» [18, с. 30]. Судячи з першої публікації нот у збірці Філарета Колесси «Воєнні квартети на мужеський хор, присвячені Українським січовим стрільцям» (Відень, 1916, ч. 2), можемо вважати, що вона належить знаному фольклористові. Адже, відомо, що ще у студентські часи Ф. Колесса записував народні мелодії від Б. Лепкого, а під час війни так само, як і він, перебував у Відні [5, с. 245-248]. Фольклоризовані варіанти, що поширені на Покутті, Надсянні, Західному Поділлі, переважно мають змінений однотипний зачин «Що то за грім, *осінній* грім?» → «Що то за грім, *пекельний грім»,* де образна домінанта пекла є алюзією біблійної символіки, що є типово фольклорною матрицею сприйняття війни.

Пісня на слова Б. Лепкого, де образ залитого і розтерзаного у крові рідного дому, швидко стала відомою у час Першої світової війни у середовищі українських січових стрільців, які болісно переживали втрати бойових товаришів, отого свідомого свого патріотичного пориву юного цвіту українства. Очевидно тогочасна поширеність пісні дозволила включити її у просвітянський збірник пісень «Наша дума», третє видання якого вийшло у Львові у 1918 р. [24, с. 95-96]. Пізніше у 1939 р. уривок з тексту пісні був включений у прикінцеву частину п'єси В. Ковальчука та Ю. Шкрумеляка «Стрілецька слава в піснях» [13, с. 33-34], що через театральні гуртки міжвоєнного періоду, що діяли під егідою товариства «Просвіта», могла поширюватися й у позастрілецьке середовище. Відтак маємо відомості про те, що вже у час Другої світової війни, цю пісню співала молодь на Тернопільщині. Скажімо, відомий запис 1944 р. оригінальної пісні «Гаряча кров, гаряча кров», який зробив С. Стельмащук на Чортківщині, де третя останній куплет — видозмінена строфа із вірша Лепкого:

Спіть, хлопці, спіть,
Про волю *тихо* сніть.

Про долю, волю вітчини,
Найкращі ваші сни [26, с. 202-203].

У 1997–1998 рр. на Покутті та Західному Поділлі ми записали інші контаміновані варіанти, в яких поєднано воєнні поезії Б. Лепкого «Що то за грім, осінній грім» та «Кілько гробів! Кілько гробів!», де друга з числа також була включена до збірки «Тим, що полягли 1914–1915» [20, с.13]:

Що то за грім, пекольний грім,
Земля гуде, валиться дім,
Світ гонить в пропасть стрімголовов,
А всюда кров, а всюда кров.

Що то за град, пекольний град,
Ллється, либонь, мов водопад**,**
Що куля — гук, що куля — свист.
Паде народ, як з дуба лист.

Паде народ, як зрілий сніп,
І вічної неправди тік.
Лиш гук рушниць і рев канон
Уколисують нас на вічний сон.

– Спіть, хлопці, спіть, про долю сніть,
Про долю волю тихо сніть,
Про долю-волю, волю Вітчини,
Чи можуть бути кращії сни?

***Скільки гробів, скільки гробів**,*
Скільки сиріт, а скільки вдів,
Скільки на тих гробах беріз,
А скільки сліз, а скільки сліз.

– О Господи, провадь, веди,
Досить нам горя і біди,
За жертву цю надгородить час,
Пора на нас, пора на нас. [30, с. 67-68].

Обидва тексти лучаться на основі спільного змістового регістру провідного концепту «смерть». Головними засобами його вербалізації є символічні образи крові і сліз, долі-волі, та метафора «вічного сну», що задіяна в останній строфі першого вірша. Її апелятивна, інтонаційно виділена, фраза «Спіть, хлопці, спіть» містить фольклорно-символічну семантику, що ґрунтується на складному поєднанні асоціативних значень сну як смерті та актуалізації епічного образу сплячого війська, відомого у світовому фольклорі, зокрема у слов'ян східних та західних (тут як сплячі рицарі) [31]. Порівняймо:

У Лепкого:
– Спіть, хлопці, спіть! Спіть, хлопці, спіть!
Про долю-волю *любо* сніть,
Про долю-волю вітчини,
Чиж можуть бути красші сни?! [20, с. 5];
У народних варіантах:

– Спіть, хлопці, спіть, хлопці,
Про долю-волю *краще* сніть,
Про волю-долю Вітчини,
Чи ж можуть бути *кращі* сни?
(с. Конюхи, Західне Поділля) [30, с. 68];
– Спіть, хлопці, спіть, хлопці,
Про долю України сніть,
Про долю-волю Вітчини,
Чи ж можуть бути *кращі* сни?
(м. Яворів, Надсяння) [30, с. 69].

Реальний сон, що не тільки рятує від фізичного виснаження та постійного нервового напруження воїна, але й відіграє символічну функцію попередження, — це досить типовий мотив прозових фольклорних творів часу війни, про що ми писали у наших студіях [14; 15].

На початку 1990-х років, у дні відродження незалежної української держави цей же фрагмент вірша «Спіть, хлопці, спіть» послугував основою для активізації авторської самодіяльної творчості. Про це свідчить текст одного з анонімних варіантів, записаного В. Подуфалим у 1992 р. у Києві на святкуванні 50-річчя УПА від учасників хору «Посвіт» з м. Луцька, який має очевидне літературне походження [27, с. 50-51].

Висновки. Діахронний погляд на трансформаційні процеси усної народної традиції у ХХ столітті дозволяє зрезюмувати, що поетичні твори Б. Лепкого **«**Що то за грім, осінній грім», «Чи то буря, чи то грім», фольклоризувалися та органічно увійшли у контекст культурного життя українства не тільки січового-стрілецького періоду. Причина, без сумніву, в природі «естетично багатого» генетичного фольклоризму творів Б. Лепкого. Його зумовили глибокі чуттєві образи, що взорують до народнопісенної символіки (епічні образи жертовної крові), вдала ритмомелодика, близькість авторської манери письма до народнопісенної стилістки. Це проявляється в домінуванні анафоричних зачинів, тавтології, в композиційних прийомах паралелізму і контрасту. Така особливість поетики «народних ритмів» (В. Сімович) авторського вірша Б. Лепкого дослідники влучно назвали «музичним віршем» (М. Сивіцький). Незважаючи на кількісно невелику частку воєнних пісень, серед яких, звичайно, «Журавлі» — найбільша перлина у низці елегійних пісень-плачів, можна ствердно говорити про чільне місце Б. Лепкого в історії національної патріотичної піснетворчості. Вважаємо, що факти актуалізації цих творів у роки національно-визвольної боротьби ОУН–УПА, а також у наш час триваючої російської агресії, що приносить нові жертовні смерті українських бійців, переконують у щирості патріотизму Б. Лепкого та інспіруючій силі його слова, що здатне співпереживати і застерігати усіх тих, кого «світ гонить в пропасть стрімголов» нової війни.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. А ми тую червону калину…: Пісні української національно-визвольної боротьби / зібрав і упоряд. З. Бервецький. — Дрогобич, 1990. — 42 с.
2. *Білик (Лиса) Н.* Українська національна ідея в поетичній творчості Богдана Лепкого // Слово і час. — 2006. — № 9. — С. 45–49.
3. *Веретюк О.* Вираження трагізму народної долі в поезії Б. Лепкого воєнних років // Богдан Лепкий — видатний український письменник (збірник статей

і матеріалів урочистої академії присвяченої 120-річчю від дня народження письменника) / відпов. ред. проф. Р.Т. Гром'як, доц. М.П. Ткачук. — Тернопіль, 1993. — С. 44–49.

4. *Верниволя Василь* [Сімович В.]. Богдан Лепкий (нарис літературної діяльності і спроба характеристики письменника за двадцять пять літ його письменницької праці) // *Лепкий Б*. Писання у 2 т. — Київ; Ляйпціґ, [1922]. — Т.1: Вірші. — С. I–LXXVII.
5. *Довгалюк І.* Проект «народна пісня в Австрії» та Філарет Колесса / Ірина Довгалюк // Родина Колессів у духовному та культурному житті України кінця XIX — XX століття (з нагоди 130-річчя від дня народження академіка Філарета Колесси та 100-річчя від дня народження академіка Миколи Колесси): зб. наук. пр. та матеріалів. — Львів, 2005. — С. 240–256.
6. *Дем'ян Г.* Українські повстанські пісні 1940–2000-х років (історико-фольклористичне дослідження). — Львів: Галицька видавнича спілка, 2003. — 581 с.
7. *Думін О.* Історія легіону Українських січових стрільців 1914–1918 (з 99 світлинами і 23 схемами). — Львів: Червона калина, 1936. — 376 с.
8. *Жайворонок В. В.* Доля // Знаки української етнокультури : словник-довідник / Віталій Жайворонок. — К. : Довіра, 2006. — С. 192–194.
9. За волю України: антологія пісень національно-визвольних змагань / зап., розшиф., упоряд., примітки Є. Гіщинського. — Луцьк: Вид-во «Волинська обласна друкарня», 2002. — 316 с.
10. Запорожець: Лугівський співаник / уклав М. Матіїв-Мельник. — Львів: «Громада», [1923]. — 118 с.
11. Із записів Михайла Пазяка // Українське народознавство: стан і перспективи розвитку на зламі віків: зб. наук. пр.: Матеріали других міжнародних науково-практичних читань, присвячених пам'яті українського фольклориста Михайла Пазяка (1930–1999). — К., 2002. — С. 15–31.
12. *Качкан В.* Український дух скріплювали поети (Творець шедеврів усусусів — Левко Лепкий) // Хай святиться ім'я твоє. Історія української літератури і культури в персоналіях (XIX — перша половина XX ст.). — Кн. 4. — Івано-Франківськ: Сіверсія, 2000. — С. 215–235.
13. *Ковальчук В., Шкрумеляк Ю.* Стрілецька слава в піснях: Сценічна дія в 4 відслонах. — Львів: Наклад. Вид-ва «Пісня», 1939. — 40 с.
14. *Кузьменко О.* Психологія поведінки українців в народних оповіданнях про Першу світову війну (за польовими матеріалами з архіву В. Гнатюка) / Оксана Кузьменко // Studia methodologica : альманах. — Тернопіль : Редакційно-вид. відд. ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2008. − Вип. 25 : Антропологія літератури: комунікація, мова, тілесність / уклад. Папуша І. В. − С. 233−236.
15. *Кузьменко О.* Стрілецька тема в народній прозі про Першу світову війну / Оксана Кузьменко // З історії західноукраїнських земель / [наук. ред. і упоряд. І. Орлевич]: Національна академія наук України; Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. — Львів, 2015. — Вип. 10-11. — С. 257–277.
16. *Кузьменко О.* Стрілецька пісенність: фольклоризм, фольклоризація, фольклорність / Оксана Кузьменко. — Львів : Ін-т народознавства НАН України, 2009. — 295 с.
17. *Левкиевская Е.Е*. Доля / Е.Е. Левкиевская // Славянские древности: этнолингвистический словарь в 5-ти т. / под. ред. Н. И. Толстого. — Москва: «Международные отношения»,1999. — Т. 2. — С. 113–116.

18. Лепкий Б. До волі з неволі: Пісні на слова Богдана Лепкого / упоряд. В. Подуфалого. — Тернопіль, 1991. ─ 54 с.
19. Лепкий Б. Писання. — Київ-Ляйпціґ, [1922]. — Т. 1: Вірші. — LXXVII + 397 с.
20. Лепкий Б. Тим, що полягли 1914–1915. — Відень: Вид-ня Загальноукраїнської культурної ради, 1916. — 56 с.
21. Літопис Української Повстанської Армії. — Торонто; Львів: Спільне українсько-канадське підприємство «Літопис УПА», 1996-1997. — Т. 25: Пісні УПА / упоряд., ред. і автор передм. З. Лавришин. — 555 с.
22. Ми йшли до бою (пісні Української Повстанської Армії). — Дубно: «Наш край», 1992. — 32 с.
23. Молоді літа: Пісні на слова Богдана Лепкого для дітей та молоді / Упоряд. і авт. вступ. ст. В. Подуфалий. ─ Тернопіль, 1997. ─ 74 с.
24. Наша дума: великий український співаник / упоряд А. Гап'ян. — 3-є вид., справл. і доповнене. — Львів: Наклад тов-ва «Просвіта», 1918. — 175 с.
25. Пісні з Покуття (пісні записані в селі Вербівці Городенківського р-ну М. Андрусяком та М. Паньківим). — Івано-Франківськ: Вид-во «Нова Зоря», 2001. — 279 с.
26. Пісні Тернопільщини / упоряд., вступ. ст., заг. ред. мелодій, прим., словник С.І. Стельмащука та П.К. Медведика. — Вип. 2. — К. : Музична Україна, 1993. — 636 с.
27. Повстанські пісні / запис, упоряд., муз ред. В. Подуфалий. — Тернопіль, 1995. — Вип. 3. — 80 с.
28. Погребенник В. Поезія Богдана Лепкого і український фольклор // Народна творчість та етнографія. — 1992. — № 5–6. — С. 10–15.
29. Погребенник Ф.П. Чуєш, брате мій…: Пісні братів Лепких. — Тернопіль: Лілея, 1996. — 52 с.
30. Стрілецькі пісні / упоряд., запис, вступ. ст., комент. та додат. О. М. Кузьменко. — Львів: Інститут народознавства НАН України, 2005. — 640 с.+ 32 с.
31. Bernacki A. Rycerze śpiący // Słownik folkloru polskiego / pod. red. Juliana Krzyzanowskiego. — Warszawa: Wiedza Powszechna, 1965. — S. 351.